

סימן י"ח

עציץ נקוב (ז ע"ב)**א. מחלוקת רש"י ותוס' בביאור הסוגיא**

גרסינן בפ"ק דגיטין (ז ע"ב):

עפר חו"ל, הבא בספינה לארץ – חייב במעשר ובשביעית. א"ר יהודה: אימתי?
 בזמן שהספינה גוששת (רש"י: מגששת בקרקע שאין המים עמוקים), אבל אין הספינה
 גוששת – פטור... א"ר זירא: עציץ נקוב המונח על גבי יתדות, באנו למחלוקת
 רבי יהודה ורבנן (רש"י: לרבנן אורא כמאן דמנחא דמי, ולרבי יהודה לא מיחייב במעשר
 מדאורייתא, עד דמנחא אארעא).

אמר רבא, דילמא לא היא: עד כאן לא קאמר רבי יהודה התם, אלא בספינה
 העשויה לברוח, אבל עציץ שאינו עשוי לברוח לא. אי נמי, עד כאן לא קאמרי
 רבנן התם אלא בספינה, דלא מפסיק אורא, דְמִיָּא כי ארעא סמיכתא דְמִיָּא, אבל
 עציץ דמפסיק אורא – לא.

מבואר, שרבי זירא משווה בין חיבור עציץ נקוב לקרקע לבין חיבור ספינה השטה על
 פני המים לקרקע.

רש"י (ד"ה "עפר") מבאר, איך ניתן בכלל להשוות בין עציץ נקוב לספינה (שהרי בספינה אין
 כלל נקב), וז"ל: "והספינה של חרס היא, ואינה צריכה נקב אם היתה מונחת בקרקע,
 כדאמר במנחות".

כלומר, כל מה שצריך נקב בעציץ כדי להיחשב כמחובר, זהו דווקא בעציץ מעץ, אך
 עציץ מחרס – אינו צריך נקב, כי השתיל יונק דרך החרס, כיון שהחרס עשוי מעפר.

והקשו התוספות (ד"ה "עציץ"):

וקשה לפירושו, דאמר לקמן בפ"ב (כא ע"ב) "כתבו (את הגט) על חרס של עציץ
 נקוב – כשר". משמע, דחרס בעי נקיבה, דאי לאו הכי – מאי רבותא הוא בנקוב
 טפי מבשאינו נקוב? ומשמע נמי, דעציץ של חרס הוא.

רש"י מעמיד, שמדובר שהעציץ עשוי מעץ, ומחדש, שעציץ העשוי חרס – אינו צריך

נקיבה כדי להיחשב כמחובר. ועל כך הקשו התוספות מהגמרא לקמן, שמבואר שגם חרס צריך נקב, וכן שסתם עציץ הוא מחרס ולא מעץ.

וצריך ביאור ביישוב שיטת רש"י.

ב. קושיית הגר"ח

בספר אפיקי ים (ח"ב סימן מג), הביא קושיא בשם הגאון ר' חיים מבריסק, וז"ל:

הלא זהו ודאי, דאף דהפירות ינקי מהקרקע, מ"מ ינקי נמי מן העפר אשר בעציץ, ועל העפר בודאי אין שום דין מחובר, ולא קדושת ארץ ישראל, והוי כאילן שמקצתו בארץ ומקצתו בחו"ל, דטבל וחולין מעורבין זה בזה¹.

כלומר: אמנם בעציץ יש נקב, הגורם לכך שהפירות יונקים מהעפר שתחת העציץ, אך יש גם בעציץ עפר, שממנו הפירות יונקים גם כן, ועל העפר הזה אין כלל דין של ארץ ישראל!?

ג. יסוד פלוגתת ר"ש ורבנן בענין התולש מעציץ נקוב

כדי ליישב את קושיית הגר"ח, מקדים האפיקי ים לבאר סוגיא ממסכת שבת.

נחלקו ר"ש וחכמים בדין תלישה בשבת (שבת צה ע"א):

התולש מעציץ נקוב - חייב, ושאינו נקוב - פטור. ורבי שמעון פוטר בזה ובזה.

וצריך להבין, מה יסוד מחלוקתם של רבי שמעון וחכמים. קשה לומר שנחלקו במציאות, האם הפירות שנמצאים בעציץ נקוב יונקים מהקרקע או לא.

צריך לומר, ששניהם מסכימים שהנקב מאפשר יניקה מן הקרקע, אך נחלקו, האם די ביניקה כדי להחשיב את הפירות כמחוברים לקרקע או לא: חכמים סוברים, שכיון שהנקב מאפשר יניקה, הוא יוצר רצף בין הפירות לקרקע, ולכן דינם כמחוברים לקרקע. אך רבי שמעון טוען, שאמנם יש יניקה, אך עדיין הפירות מונחים בכלי אחר ולא בקרקע, וחיבור צריך להיות ממשי ולא יניקה בלבד.

ולכן הגמרא אומרת (שם ע"ב): "ומודה רבי שמעון, שאם ניקב בכדי טהרתו - חייב". ומבארים התוספות (ד"ה "ומודה"): "דהיינו טעמא דמודה, משום דבטל אגב קרקע, כשניקב בכדי טהרתו". כלומר, הסיבה שר"ש אינו מגדיר עציץ נקוב כמחובר היא, משום שלא ייתכן שפירות יהיו מונחים בכלי, ויהיה דינם כמחוברים לקרקע. וממילא

¹ כמבואר לקמן כב ע"א וכן מז ע"א.

כשהכלי ניקב בכדי טהרתו, ומתבטל כלפי הקרקע, דין הפירות כמחוברים לקרקע.

אך אפשר לומר גם באופן אחר: גם חכמים מודים לסברא של ר"ש, שלא יכול להיות שזרעים יהיו בכלי וייחשבו כמחוברים לקרקע בגלל היניקה, אך הם סוברים, שברגע שיש נקב קטן בכלי – כבר בטל מעליו שם כלי, וממילא דין הפירות כמחוברים לקרקע.

ד. ראייה לביאור מחלוקתם באופן זה

נראה להביא סמך לפירוש זה, מהא דאיתא בגמ' בשבת (שם ע"ב):

חמש מדות בכלי חרס... ניקב כשורש קטן - טהור מלהכשיר בו זרעים, ועדיין כלי הוא לקבל בו זיתים.

מכך שהגמרא אמרה חמש מידות "בכלי" מבואר, שהסיבה שדינו כמחובר היא, כי הכלי התבטל, ולא בגלל היניקה.

וכתב רש"י (שם): "טהור מלהכשיר זרעים - לרבנן, דהוי עציץ נקוב".

וכתב המהרש"א על דברי רש"י בזה"ל: "הוא הדין לר"ש, דבהכשר זרעים לא פליגי". כלומר: קשה למהרש"א, מדוע רש"י כתב, שהגמרא אזלא לדעת חכמים בלבד, הרי ר"ש לא חולק על מקרה זה?!

ותירץ המהרש"א:

ואפשר דנקט "רבנן", דמשמע להו דהנהו ה' מדות לרבנן נקט להו, דלענין שבת הוי שיעורו כמו בהכשר זרעים, אבל לר"ש, דבהכשר זרעים איכא שיעור אחרת משבת, ובשבת איכא עוד מדה, כדמסיק לעיל בניקב למטה מרביעית, וא"כ הוי ליה למחשב שש מדות. ודו"ק.

ולפמשנ"ת, ניתן ליישב באופן אחר את קושיית המהרש"א:

אמנם חכמים ור"ש לא נחלקו בהכשר זרעים, אך טעמם הוא שונה. הטעם של חכמים הוא, שהנקב הקטן גורם, שהכלי יתבטל לקרקע. אך ר"ש הרי סובר, שנקב קטן אינו מבטל את השם "כלי", והטעם שלו הוא, שיש גזירת הכתוב מיוחדת בזרעים, שצריך להיות תלוש לגמרי.

ולכן אומר רש"י, שהגמרא הולכת לפי חכמים. כי מכך שכתוב "חמש מידות בכלי",

משמע, שזה דין בכלי, ולר"ש זו גזירת הכתוב¹.

ה. יישוב קושיית הגר"ח וביאור מחלוקת הסוגיות

ולפי כל זה, ניתן ליישב את קושיית ר' חיים. אי אפשר לומר שהעציץ יונק גם מהקרקע וגם מהעציץ, כי כל הסיבה שהפירות נחשבים כמחוברים לקרקע היא, שהכלי נחשב שבור, ונמצא שהכלי בטל לגבי הקרקע, ולכן לא מתחשבים בעפר שבכלי.

עפ"ז ניתן ליישב ענין נוסף.

בגמרא בשבת (פא ע"ב) איתא:

היה מונח על גבי קרקע, והניחו על גבי יתדות – מיחייב משום תולש. היה מונח על גבי יתדות, והניחו על גבי קרקע – חייב משום נוטע.

ופירש רש"י:

חייב משום תולש – דאינו נהנה שוב מריח הקרקע. ולי נראה, דהאי "חייב" לאו דווקא, אלא אסור משום דדמי לתולש, דאי חייב ממש קאמר – לצורך היכי שרי רבנן איסור כרת וסקילה משום קינוח, ודומה לו במסכת סנהדרין (פב ע"א): "הבא על הכותית – חייב משום נשג"ז", דלאו מדאורייתא היא, אלא מדרבנן.

והקשו התוספות:

וקשה לר"י, דאמרינן בפ"ק דגיטין (ז ע"ב): "א"ר יוחנן: עציץ נקוב המונח ע"ג יתדות – באנו למחלוקת ר"י ורבנן", דלר"י פטור מן המעשר, כדמפליג בין ספינה גוששת לשאינה גוששת, ולרבנן חייב. "אמר רבא: דילמא לא היא. ע"כ לא קאמרי רבנן, אלא בספינה דלא מפסיק אויר, אבל עציץ דמיפסיק אוירא – אפילו רבנן מודו", הא בשמעתין חשבינן ליה כמחובר מדאורייתא, אפילו הניחו על גבי יתדות, ולא מיחייב משום תולש אלא מדרבנן! ונראה לר"י דשמעתין לא סברא דחויא דרבא דהתם.

תוספות מכריחים שהסוגיא בשבת חולקת על דברי רבא במסכת גיטין.

¹ ואולי יש לדייק בדברי רש"י, שכתב על דברי הגמ' "חמש מדות בכלי" וכו' וז"ל: "חמש מדות - גרסינן". ותמוה, מה רצה להוסיף בזה? אלא, ייתכן שכוונתו היא, שלא גורסים את המלה "בכלי", אלא "חמש מדות" ותו לא.

אומר בעל אפיקי ים: לפמשנ"ת, ניתן לבאר במה נחלקו הסוגיות.

ביארנו, שישנן שתי אפשרויות, מהי הסברא של חכמים: א. יניקה לבדה מספקת להחשיב את הפירות כמחוברים. ב. כאשר הכלי שבור, הוא בטל כלפי הקרקע, ולכן הפירות מחוברים בלי הפסק כלל לקרקע.

הנפקא מינה בין שתי האפשרויות היא, בעציץ שנמצא באויר: לפי האפשרות הראשונה, שהכל תלוי ביניקה – גם באויר יש יניקה. אך לפי האפשרות השנייה, שצריך חיבור – כשיש הפסק אויר אין חיבור.

אם כן, הסוגיא בשבת סוברת כמו אפשרות א', שגם באויר דינו כמחובר, אך הסוגיא בגיטין תפסה שצריך חיבור, ובאויר אין חיבור.

וסמך לכך, שהרי בעל המימרא במסכת שבת (צה ע"ב), שיש חמש מידות בכלי הוא רבא, ורבא הוא גם האומר במסכת גיטין, שעציץ ע"ג יתידות אינו נחשב כמחובר.

ו. יישוב קושיית התוס' בסוגייתנו על רש"י

ולפ"ז, ניתן ליישב את קושיית התוספות בסוגיין (ז ע"ב, ד"ה "עציץ") על שיטת רש"י:

מה שרש"י סבר, שכלי חרס יונק גם בלי נקב, זה אליבא דאביי וריש לקיש, שלשיטתם הגדר הוא 'יניקה'. אך לפי רבא לא די ביניקה, אלא צריך שהכלי יתבטל לקרקע, וכיון שכלי החרס שלם – אינו מתבטל כלפי הקרקע.

והרי בעל המימרא (בדף כא) הוא רבא, ולכן הוצרכה הגמרא לומר שצריך נקב, כי בלא נקב אין חיבור, אף שיש יניקה.

וכן מיושבת קושיית התוספות ממנחות (פד ע"ב), שהוכיחו משם, שצריך נקב בכלי חרס, כי גם שם הסוגיא אליבא דרבא, ולכן צריך נקב.

עד כאן דברי האפיקי ים.

ז. ביאור אחר במחלוקת הסוגיות

נראה להוסיף, שלולי דברי התוספות, שהסוגיות חלוקות, היה ניתן לומר תירוץ אחר. האחרונים מקשים סתירה, בין דברי הרמב"ם בהלכות תרומות, שפסק כר' יהודה, המחלק בין ספינה גוששת לשאינה גוששת, לבין הרמב"ם בהלכות ערלה, שאינו מחלק בכך.

והאגלי טל מחדש, שיש הבדל בגדר קרקע בין תרו"מ לערלה: בתרו"מ התורה אמרה "שֶׁדֶךְ" (ויקרא יט, ט), ומשמע שרק אם מחובר לקרקע, לשדה, יש חיוב תרו"מ. אך בערלה כתוב 'ארצך', ולכן די ביניקה בעלמא, ואין צורך בחיבור גמור לקרקע.

ולפי דבריו אפשר אולי לומר, שלגבי תרו"מ שכתוב בהם 'שדך', רבא סובר שרק אם הכלי שבור הוא נחשב מחובר, אך איסור תולש בשבת הוא ביניקה ממקום גידולו, ולכן התולש צמחים שעלו בכד – חייב משום תולש, וכיון שהמגביה עציץ ומניחו על גבי יתדות, לא עקרו ממקום יניקתו – סובר רבא, שאין איסור תולש מן התורה.